

ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐԻ «ԲԱԶՄԱՎԷՊ» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԸ

(1843-1993)

Ընդամենը ինը հոգուց էր բաղկացած հայազգի հոգեւորականների այն խումբը, որոնք իրենց առաջնորդի՝ Մխիթար Վարդապետ Սեբաստացու (1676-1749) գլխավորութեամբ, 1717 թուին, ոտք դրեցին Խալիֆի Վենետիկ քաղաքից հարաւ գտնուող «Սուրբ Ղազար» անունը կրող կղզին, «հաւատաւոր եւ ազգամպաստ» գործունէութիւն սկսելու համար: Կղզին կատարելապէս անտէր ու անբնակ, ունէր մի ջրհոր եւ մի կիսաքանդ աղօթատուն եւ նախորդ չուրջ երեք դարերի ընթացքում եղել էր «մարդկութեան ամէնէն աւելի թշուառներուն՝ բորտներուն, հիւանդներուն եւ մուրացիկ աղքատներուն» կացարան: Եւ եթէ աւելցնենք որ յիշատակուած ինը վարդապետների իրաւական կարգավիճակը բնութագրուած էր «ըստ կամ եւ ցանկութեան իւրեանց» ձեւով, այսինքն ո՛չ որ հովանաւոր եւ պաշտպան էր նրանց այս հասկացողութեան թէ՛ տնտեսական, թէ՛ հոգեւոր եւ թէ՛ պետական – Օրէնսդրական առումով, ապա մեր ասելիքը կ'ամրողջանայ:

Այսպիսի աննախանձելի սկիզբը, սակայն, ապագայի աշխատանքային գործունէութեան անորոշութիւն կամ անելիքների թերազդիտակցութիւն չէր ենթադրում: Մխիթար դեռ վաղուց արդէն մշակել էր յետագայի իր ծաւալելիք զրութիւնների ծրագիրը՝ այսինքն՝ ստեղծել հոգեւորական թեքում ունեցող հայազիտական – մշակութային մի կազմակերպութիւն, որ իր հնարաւորութիւնների ու կարողութիւնների սահմաններում պէտք է զբաղէր կրօնական եւ հայազիտութեան բնագաւառում, իրեն ծնող ու սնող հայ ժողովրդին մտաւոր սնունդ մատակարարելով: Ինչ եղաւ Մխիթարի մշակած եւ նրա յաջորդների կողմից մեր ազգային-հասարակական կեանքում հետեւողականօրէն ներդրուած այս ուղեգիծը, որ չարունակուեւ է առ այսօր, հանրայայտ է եւ հանրաճանաչ աշխարհ, որ մանրամասնելու կամ համապատասխան մեկնաբանութիւններով ներկայացնելու կարիք չունի: Այստեղ նշենք միայն, որ այդ ուղեգիծ-աշխատանքը տարիների ապա եւ դարերի տե-

ւողութեան ընթացքում հրաշալի կերպով արդարացրեց իրեն՝ դրուատալից գոհարանութիւններ եւ խանդադատանքի անեղբ վկայութիւններ կորզելով, որ բնականոն հետեւանով էլ՝ յարաճուն հաստատակամութեամբ աւելացաւ ու աւելացաւ «Մխիթարայ տան» անունն ու գիտական անբեկանելի ճանաչումը:

Իրականացնելու համար վերոյիշեալ բնոյթն ու նպատակի ուղղութիւնը կամ ծրագիր-նախագաղափարը, Մխիթար Սեբաստացին, ի թիւս ամենատարբեր բնոյթի աստուածաբանական-հայագիտական գրականութեան, շուտով ունեցաւ նաեւ ստիպողական կարիքը այդ ամէնի մասին, «գրասէր եւ բանիրուն» հայորդիներին՝ ռեզեակ պահելու, իրենց հետու-մօտիկ անելիքների, իրենց գործի ու գործունէութեան մասին նրանց հետ մշտապէս խօսք ու զրոյցի բռնուելու ո՛չ պակաս կարենոր խնդիրը: Այսպէս էր ահա, որ Մխիթարի մօտ պէտք է ծնուէր սեփական պարբերական ունենալու միտք նախագաղափարը, որ պէտք է լինէր գրաբար լեզուով, ունենար կրօնա-աստուածաբանական եւ հայագիտական թեքում, հրատարակուէր անկանոն պարբերականութեամբ, - ամենայն հաւանականութեամբ երեք ամիսը մի անգամ, - եւ որ նոյնիսկ իր սեփական անունն արդէն ունէր. «Փող հաւատոյ»: Ուսկ տեղեկութիւններ ունենք այն մասին, որ գործընթացը կազմակերպելու համար ստեղծուած է եղել «կարգադրիչ մարմին» իր՝ Մխիթար Սեբաստացու գլխավորութեամբ, եւ որ այդ «մարմինը» կարողացել է որոշակի քանակով նիւթեր հաւաքել հրատարակուելիք պարբերականի համար, որ նախնական բանակցութիւններ են վարուել Վենետիկի «հրատարակիչ տուններու» հետ իրենց այդ պարբերականը «տպագրելու աղագաւ», բայց մեզ անյայտ ինչ-ինչ պատճառներով լայն նախապատրաստութեամբ սկսուած այդ գործը նիւթական կերպարանք չի ստացել: Սակայն, ոյժի մէջ էր մնում հիմնական գաղափարը եւ Մխիթարեան Միաբանութեան աւանդապահ զեկավարութիւնը տարիների տեւողութեան ընթացքում՝ կարողացաւ այն երեւակել մերթ որպէս «Տարեգրութիւն, որ է յիշատակարան» (Վենետիկ, 1799-1802), մերթ որպէս «Յիշատակարան - Տարեգրութիւն» (Անդ, 1807-1808), մերթ վերջապէս՝ «Նդանակ - Բիւզանդեան - Բազմալէպ» (Անդ, 1813-1820)¹ ի դէպ այս երեքի խմբագիր-հրատարակիչն էլ եղել է միեւնոյն անձնավորութիւնը, հանրայայտ Ղուկաս Վարդապետ Ինճիճեանը, մի քանի ուրիշ զրոսեւորումներով, թէեւ զրանցից եւ ո՛չ մէկը կարողացաւ իրականացնել Միաբանութեան ներքին մտաւորական ու ազգային հասարակական կեանքի ձայնափողը լինելու համախումբ նպատակը եւ

1. Սոյն պարբերականի սկզբնաւորման տարեթիւը Գարեգին Լեւոնեան, նշում է 1803 («Հայոց պարբերական մամուլը» Երեւան, 1934, էջ 3), որ սխալի հետեւանք է: Տե՛ս մեր Ինճիճեան ՂԱԻԱՍ, «Նդանակ Բիւզանդեան տարեգիրքը» յօդուածը, Գաւ-մա-բանասիրական հանդէս, 1966, թիւ 2:

բնականաբար չուտով դադրեց գոյութիւն ունենալուց: Այսպէս պէտք է շարունակուէր էլլի մի որոշ ժամանակ, մինչեւ որ աշխարհ զար ինչպէս Միխիթարեան Միաբանութեան, այնպէս էլ ամբողջ հայ ժողովրդի գիտակցական կեանքում բախտորոշ 1843 թուականը:

* * *

«Բազմավէպ, Օրագիր քնական, տնտեսական եւ քանասիրական գիտելիաց, աշխատասիրութիւն Միխիթարեան Միաբանից». այսպիսի վերառութեամբ էր, որ 1843 թուականի կէսերին հայազգի ընթերցող ու գիտական հասարակութեան ներկայացաւ Վենետիկի Միխիթարեան Միաբանութեան՝ թիւով չորրորդ պարբերականը: Անուանումը թէեւ նոր չէր, բայց անսովոր էր: Անհասկանալի ա՛յնքան, որ մի քանի համար անց, յատկապէս այդ նպատակի համար գրուած, «Մանուցում»ով, պարբերականը ընթերցողների համար մեկնարանեց իր իսկ «Բազմավէպ» անունը, այսինքն՝ «բազում բաներ վիպող», «Բազմավիպի բաներ պատմող»:

Մտորումների տեղիք էր նաեւ հարցերի ընդգրկման այն համախումբը, որին որոշել էր անդրադառնալ պարբերականը: Որովհետեւ քննութեան առարկայ դարձնել «քնական», այսինքն հասարակութեան, նրա զարգացման ու ներքին օրինաչափութիւնների բացայայտման հետ կապուող հիմնահարցերը, զրա կողքին քննել, «տնտեսական», խնդիրները, որոնք պէտք է ներառնէին ազգային տնտեսական կացոյթի մէջ իր օրինաչափութիւններով, «ստակի» ստացումն ու նրան շրջանառութեան մէջ դնելու օրինաչափութիւնները, զրանց հետ միաժամանակ քննութեան առարկայ դարձնել «քանասիրական» եւ մանաւանդ հայ քանասիրական բնագաւառի բազմակնճիւ խնդիրները, այսինքն՝ բնագրերի քննական հրատարակութիւններ, անտիկ եւ նոր չրջանի դասականների՝ այլեւայլ լեզուներից կատարուող չափածոյ եւ արձակ թարգմանութիւններ, տեսական – գրականագիտական խնդիրներին առնչուող «դատումներ» եւ այլն... Նման լայնահիստ ընդգրկումը հիմք էր տալիս պնդելու որ այդպիսի՝ իրար բացառող խնդիրները մի պարբերականում մէկտեղելը չէր կարող շատ էլ խելացի ու խոհեմ քայլ համարուել: Եւ զարմանալի չէր, որ, «Բազմավէպի» ծնունդը ողջունող մեր միւս պարբերականը, Զմիռնիայի «Արշալոյս Արարատեան»ը ուրախութեամբ արձանագրելով հանդերձ «գրականական իր կրտսեր եղբոր» աշխարհ գալու հաճելի փաստը, մտաւախութիւն էր յայտնում, որ «խնդիրներուն ընդգրկումին մեծկակութիւնը ապահովաբար, անոր կործանումին պատճառը կրնայ ըլլալ»:

Այս էր սովորեցնում հայկական պարբերականային հրատարակութեան ու այնքան երկարատեւ փորձը, սակայն իր «Բազմավէպ»ի

նկատմամբ բոլորովին էլ այդ կարծիքը չունէր նրա առաջին խմբագիրը, գործունեայ ու աշխատասէր Գարրիէլ Վարդապետ Այվազովսկին, որն իր գիտական, մշակութային ու հասարակական գործունէութեան ամենածաղկուն տարիքում, երեսունմէկ տարեկան հասակում ստանձնել էր «խմբագրապետի» պարտականութիւնները (խմբագրական մարմնի անդամներ՝ Հայր Աւետիք Ալիշան եւ Հայր Յովհաննէս Սորկուճեան), եւ որ այդ պարտականութիւնը վարեց չուրջ վեց տարի:

Հարցն այստեղ սոսկ եւ միայն նիւթական օգնութիւնն ու օժանդակութիւնը չէր, որ բնադաւառում «Բազմավէպ»ն երբեք էլ առանձնապէս ապահովուած չեղաւ: Խօսքն այստեղ վերաբերւում էր ճակատագրականօրէն կարեւոր երկու այն հիմնահարցերին, որոնք մեր դամոկլեան սրի նման մշտապէս եւ սպառնալից կախուած են եղել մեր հայկական առանց բացառութեան բոլոր պարբերականների գլխին եւ որոնք առաջնահերթօրէն լուծել չկարողանալու դէպքում, նրանց խմբագիրներին մնում էր իրենց «ուղեղին, միտքին, հոգիին եւ ջիղերուն արգասիքին» (Յ. Պարոնեան) արդիւնքը հանդիսացող հոգեզաւակին «մահուան» անփառունակ յուղարկաւորը դառնալ:

Հիմնահարցերից առաջինին, այսինքն իր «Բազմավէպ»ը հնարաւորին չափ բարձր գիտական մակարդակ ունեցող յօդուածագիրների ու թղթակիցների մշտական ու հաստատուն քանակակազմով ապահովելու հոգւ ու ցաւից պարբերականի խմբագրական մարմինն ու նրա խմբագիրը հիմնականում երկիւղ չունէին: Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութիւնը անցեալ դարի սկզբներին արդէն ամեննւին էլ այն չէր, ինչ որ էր նրա երանաշնորհ հիմնադրի՝ Մխիթար Սեբաստացու ժամանակ, որ իր գիտական – աշխատանքային «ակտիւում» ինչպէս արդէն ասացինք, ընդամէնը ինը հոգի ունէր, որոնցից ի դէպ, բացի իրենից՝ Մխիթար Սեբաստացուց, միւսները զրչի ու մտքի մարդիկ չէին: Մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանում Միաբանութիւնը ըստ ամենայն արդէն երեւակել էր իրեն եւ աշխարհին էր ներկայանում հալազգի վարդապետ – մտաւորականների այնպիսի մի պատկառելի համախումբով, որոնց մեծ անունն ու անկապտելի համբաւը լայնօրէն տարածուած էր ամէնուրեք: Յիշեալ՝ 1840ական թուականներին իրենց զրական – հայագիտական փառքի գենիթումն էին Հայր Արսէն Բազրատունին՝ սկզբնական չըջանում, Հայր Գարրիէլ Աւետիքեան, Վրոյր Որմազդանը՝ յետագայի Նեղուարդ Հիւրմիւզեան, Վահրամ Ռուբինեան անուամբ «պաճուճեալ»՝ Հայր Մանուէլ Զախլախեան ու «Անտիդիոս Սիրիացի» կեղծանունով՝ յայտնի Հայր Եղիա Թովմաճան: Միաբանութեան մասւոր – գիտական կեանքում արդէն ճանաչում ու անուն էին ստացել Հայր Գարրիէլ Այվազովսկին, Հայր Պետրոս Մինասեան, Հայր Օգեսնտիոս Գուրգէնեան, Հայր Խորէն եւ Ամբրոսիոս Գալ-

Փայեան եղբայրներ, Հայր Գրիգորիս ձեռնադրեալ, Հայր Յակոբոս Իսա-
վերտեանց: Վերոյիշեալ ժամանակահատուածում վերջապէս, իրենց
աշխատանքներով սկսել էին յայտնուել աւելի երիտասարդ սերունդի
ներկայացուցիչները՝ Հայր Գարեգին Զարհանալեան ու Հայր Յարութիւն
Փազէզեան, յետագային՝ Հայր Նորայր Բեզանդացին, Հայր
Ղեւոնդ Մարգարեան, 1860 թուականներէջ՝ Հայր Ղեւոնդ Ալիշան,
Հայր Համազասպ Թերճիմանեան, Հայր Մանուէլ Քաջունին եւ ուրիշ
երախտաւորներ, թուարկումն այսպէս կարելի է շարունակել, իսկ այս
ամէնը զալիս է հաւաստելու այն կարեւոր փաստը, որ «Բազմավէպ»
պարբերականի թիկունքին սկսած նրա առաջին իսկ համարի ժամա-
նակներէջ, կանգնած էր հայ մտաւորականների այնպիսի մի պատկա-
ռելի համախումբ, որից աւելի լաւը դժուար կը լինէր երեւակայել
անգամ եւ որպիսին անգոյ բաղձանք ու տեսլապաշտ երազանք մնաց
հայկական հին ու նոր ժամանակների՝ առանց բացառութեան բոլոր
պարբերականների ու նրանց խմբագիրների համար: Այս էր ահա, այն
հիմնական առաջին պատճառը, որ «Բազմավէպ»ը սկզբից իսկ կարո-
ղացաւ հայագիտական, բանասիրական, թարգմանական, պատմահա-
սարական այնպիսի բարձրագոյն մակարդակ ապահովել եւ յենարան
ունենալով գերազանցապէս իր երիտասարդ ու վաստակներով ծանրա-
բեռնուած վարդապետ, թղթակիցներին կարողացաւ մեր մշակոյթին՝
յիշատակուած բնագաւառներում այնպիսի աննախադէպ աստիճանի
հասնել, որ մէկից իսկ անկապտելի անուն ու հեղինակութիւն ապա-
հովեց նրա համար: Եթէ արձանագրենք միայն, որ տարիների տեւո-
րութեան ընթացքում՝ «Բազմավէպում» տպագրուած նիւթերի անվի-
ճելիօրէն գերակշիռ մասը յաջողութեամբ դիմացաւ ժամանակի խտա-
շունչ քննութեան եւ գիտական, մասնագիտական արժէքը պահպանեց
նոյնիսկ այսօր ու մեր օրերում, ապա մեր ասելիքը կ'ամրոցւնայ:

Պարբերականի մշտական գոյութիւնն ապահովելու տեսակէտից
հարկաւոր հասարակահայեցութեամբ ու գիտակութեամբ չլուծուեց
նաեւ միւս հարցը՝ «Բազմավէպ» եւ ընթերցող հասարակութիւն փոխ-
յարաբերութեան հարցը, յայտնելով անշուշտ ամբողջ Միաբանութեան
դիրքորոշումը, Այվազովսկին ճշտօրէն նպատակաւորօրէն ամսագիր
այն դադափարական միտուածութեան, եւ նրան չտուեց կրօնա-աս-
տուածաբանական եւ եկեղեցական թեքում: Այս էր պատճառը, որ
«Բազմավէպ»ը ո՛չ միայն հիմնականում չզրադուեց նման թեքում ու-
նեցող հարցերի նեղ, մասնագիտական քննութեամբ, այլեւ ո՛չ սկզբ-
բում եւ ո՛չ էլ յետագայում իր ճակատին չունեցաւ «կրօնական» կամ
«կրօնաստուածաբանական» կամ նման բնոյթի ո՛րեւէ ա՛յլ ենթախո-
րագիր, ինչ որ առաջին հայեացքից աւելի տրամաբանական պիտի
լինէր նրա համար, քանի որ նա հոգեւորական Միաբանութեան պար-
բերական էր:

Կար նաև «Բազմավէպ» ընթերցող հասարակութիւն, փոխյարաբերութեան մի ուրիշ կարեւոր կողմ եւս, որ պարբերականի խմբագրութիւնը հաւանաբէն ներքին երկարատեւ մտաբանումներէ յետոյ, զարձեւալ կարողացել էր հեռանկարային առումով ճիշտ լուծել: Պարբերականի խմբագրութիւնը եւ խմբագիրը, հանդիսանալով անշուշտ ամբողջ Միաբանութեան զաղափարական ձայնափողը, հիանալի դիտէին, որ հայ ժողովուրդը բազկացած չէր սոսկ բանասէր, կամ գրականագէտ, գրադատներից կամ Լամարթիւնի, Շատորիւնի, Ռուսսոյի, Լոնգֆելտի, Լամբլի դեղարուեստական ստեղծագործութիւնները որպէս հոգեւոր հանապազօրեայ անունը ընդունելու մակարդակին հասած ընթերցողներից, որոնք, ԺԹ. դարի սկզբնական ժամանակահատուածում բացարձակ փոքրամասնութիւն էին կազմում: Կար նաև հոգի աշխատուորը այդ բնոյթի իր բազում հոգս ու ցաւերով, կար «տնայնագործ-ընտանեկան» որ նոյնպէս իր բազմաբնոյթ անելիքներն ունէր ընտանիքի հետ կապուած ոչ քիչ թիւով հարցերում, կային «գործի մարդիկ», որոնց գործունէութեան ոլորտը առեւտուրն էր նիւթական շրջապտոյտն ու «գրամական արժէքին կրկնապատիկը ստանալը», կային վերջապէս, «սովորական» ընթերցողներ, որոնց համար հաճելի ու ցանկալի էր զանազան բնոյթի աւտին տեղեկութիւններ իմանալ՝ աշխարհիս չորս ծագերում տեղի ունեցած հետաքրքրաշարժ իրադարձութիւնների մասին, կամ իմանալ երգիծախառն միջադէպեր համաշխարհային անուն ու ձանաչում ունեցող մարդկանց կեանքից եւայլն: Եւ պարբերականի՝ նաեւ այս կապակցութեամբ մշակած աշխատանքային գործելանշանակը աւելին ցանկանալու հիմք չի տալիս. այն է՝ դիտական, բանասիրական, թարգմանական, կրօնական եկեղեցական բնոյթի մեծարժէք ու ծանրակշիռ աշխատութիւններից զատ՝ ըստ հնարաւորին անդրադառնալ ամէն տիպի ու բովանդակութեան հարցերին, որոնք համապատասխան մակարդակն ունենալով հանդերձ, վերաբերուին ժամանակի ընկերային կեանքի գրեթէ բոլոր ոլորտներին: «Բազմավէպ»ի հենց առաջին թիւին մէջ (1843ին), օրինակ գետեղումն է Լամարթիւնի «Աղօթք մանկան դարձուցելոյ» բանաստեղծութեան՝ ֆրանսերէն բնագրից կատարուած գրաբար չափածոյ թարգմանութիւնը եւ նոյն համարում կայ յօդուած՝ «Շեքսպ սրնուցանելու կերպը» խորագրով: Նոյն թուականի թիւ 16ում Հայր Ղեւոնդ Մարգարեան, այսինքն՝ յետագայի Հայր Ալիշանը, «Հայոց Ազգին պարծանքները» խորագիրը կրող յօդուածում գիտական-բանասիրական մեծարժէք տեղեկութիւններ է հաղորդում Հայկ Նահապետի մասին, բայց եւ նոյն համարում Մանուէլ Սոֆեալեան յօդուած ունի «Ակուայի ցաւին այլեւայլ դեղեր» խորագրով: «Բազմավէպ»ը 1844ի թիւ 19ում՝ հրատարակում է Հայր Եղուարը Հիւրմուգեանի՝ պոեզիայի դերին ու նշանակութեան նուիրուած տեսական, վերլուծա-

կան յօդուածը եւ նրա «Հովիւ եւ Հովուուհի» գեղօնը, եւ դրանից անմիջապէս յետոյ կան յօդուածներ օղապարիկի օգտադործման, շների տարբեր տեսակների ու նրանց հանդէպ տարուող խնամքների մասին: 1847ի 12 թուում վերջապէս «Բազմավէպ»ը հրատարակում է Հայր Ղեւոնդ Ալիշան-Նահապետի «Հայոց աշխարհիկ» բանաստեղծութիւնը, որի գրապատմական մեծ դերի մասին այստեղ խօսելն անելորդ է, եւ դրանից յետոյ՝ տեղեկութիւնները ընծուող կենդանու մասին, ինչպէս նաեւ բացատրուած է թէ ի՞նչ միջոցներով է ստացւում երկաթը եւ այլն: Հայ հանրութեան՝ առանց բացատրութեան բոլոր խաւերին ըստ իր հանրաւորութիւնների ու կարողութիւնների «Սպասաւորիչ ըլլալու» աշխատանքային այս գործկանդանակը, «Բազմավէպ»ը անուուագ հետեւողականութեամբ շարունակեց ամբողջ ԺԹ՝ դարի ընթացքում: Եւ այս առիթով խմբագրութեան պնդումը, որ, «Բազմավէպ»ը իր ծնընդեան օրէն իսկ նպատակ ունեցած չէ երբեք մէկ տեսակէտ եւ կամ մէկ դասակարգ ընթերցողներու, այլ ժողովուրդը², առաւել քան ճշմարտացի էր եւ ինչպէս արդէն տեսանք, առաւել քան բնութագրական:

Իր ժողովրդին ծառայելու նպատակադիր գաղափարով առաջնորդուող պարբերականը, բնականաբար, պէտք է որ լուծէր նրա հետ ըստ հնարաւորին ճիշտ հաղորդակցուելու, նրան մինչեւ վերջին ստորակէտը հասկանալի ու ըմբռնելի լինելու, այսինքն Հայոց լեզուի՝ իբր «աշխատանքային» գործամիջոցի խնդրում ճիշտ կողմնորոշուելու ամենեւին էլ ոչ դիւրբնկալ խնդիրը: Գաղտնիք չէ, որ դեռ դարասկզբից ծայր առած դրաբար-աշխարհաբար հակամարտութիւնը իր յարաճուն տեւողականութեամբ շարունակուում էր հենց «Բազմավէպ»ի հրատարակութեան առաջին իսկ տարիներին եւ դրանից շատ յետոյ է, որ մէկից աւելի էին Հայ ժողովրդի մտաւոր ու հասարակական կեանքում մեծ անուշ ու կշիռ ունեցող մեծութիւնները, որոնք գրով եւ բանիւ կոչ էին անում երկու ձեռքով կառչել «աստուածապարզեւն դրաբարից», յորդորում համոզում էին հայրենակից հայազգիներին «ի գիր արկանել» միայն դրաբարը, քանզի աշխարհաբարը ընդամէնը «ռամկօրէն» էր եւ որ դրաբարի այսպիսի կրթոտ պաշտպաններ ու ջատագովներ ամենեւին էլ հազուադէպ էին հենց իր՝ Մխիթարեան Միաբանութեան ներսում: Եւ այս պայմաններում «Բազմավէպ»ը կարողացաւ հիմնաւորապէս գիմադարձ լինել դրաբարից եւ իր մեծ ու փոքր ընթերցողներին հետ հաղորդակցելու համար ամենաբանական եւ հետեւաբար ճիշտ ձեւը դարձրեց արեւմտահայերէն լեզուն, համարձակ մի քայլ էր սա, որ թէ՛ եւ առատ նիւթ ու հիմք տուեց ընդգիմադիր մտայնութեան ներկայացուցիչներին, որոնք ոչ քիչ անգամ հանդէս եկան լեզուի

2. ԿԱՐԻՆԵԱՆ Ա. Բ., Ակնարկներ իայ պարբերական մամուլի պատմութեան, Հտ. Բ., Երևան, 1960, էջ 193:

Հարցում «Բազմավէպ»ի մշակած այս «խոտելի ընթացքին» դէմ, բայց ի վերջոյ յաղթութիւնը վիճակուած էր պատմականօրէն նորին ու առաջադրին՝ արեւմտահայերէնին: Գրական արեւմտահայերէնը աստիճանաբար դարձաւ պարբերականի՝ եթէ կարելի է այսպէս ասել «սեփական» լեզուն, աւելի ու աւելի հաստատուն կերպով իր տեղն ապահովեց նրա էջերում, անընդհատ գործածուելու եւ հետեւաբար կատարելագործուելու հետեւանքով մաքրուեց անհարկ բառերից, ոճերից ու դարձուածքներից, դառնալով աւելի ողորկ ու կոկիկ եւ այդպէս էլ շարունակեց իր կեանքը ընդհուպ մինչեւ մերօրեայ «Բազմավէպ»ը:

Ակսելով իր գործընթացը այսպիսի լայն նախապատրաստութեամբ եւ աշխատանքային մեծապէս ճշգրտուած ներքին քաղաքականութեամբ, որի մասին արդէն խօսեցինք, «Բազմավէպ»ը անցեալ դարի 60-70 թուականներից սկսած վճռականօրէն արեց նաեւ միւս համարձակ քայլը: Հայր Գաբրիէլ Այվազովսկուն յաջորդած միւս խմբագիրներ՝ Հայր Անտոն Ալիշանի, Հայր Հմայեակ Պապիկեանի, Աթանաս-գիրէս Դավթանեանի եւ մանաւանդ Հայր Յակոբոս Իսաւրեանիցի տարիներէրից սկսած³ նա «Հիւրասիրաբար» սկսեց իր էջերում տեղ տալ հայ մտաւորականութեան՝ ամենատարբեր բնագաւառի ներկայացուցիչներին, որոնք ոչ միայն Մխիթարեան Միաբանութեան անդամ չէին, այլ նոյնիսկ հոգեւորական չէին: Այս էլ էր նորութիւն եւ առաւել քան զարմանալի՝ կրօնական Միաբանութեան խօսափող հանդիսացող պարբերականի համար: «Բազմավէպ»ը 1850ական թուականներից սկսած, «Ազգային կամ հայախօս առածք» ընդհանուր խորագրի ներքեւ, պարբերաբար սկսում է հանդէս գալ էջմիածնի անդամ՝ Աբէլ Մխիթարեանը: Նոյն թուականներին, ապրանքի նրա գնողունակ արժէքը որոշելու, «ստակին շահը ճշտիւ օգտագործելու» վերաբերեալ յօդուածներով հանդէս է գալիս պոլսահայ տնտեսագէտ՝ Նիկողայոս Զորահանը: 1851ի նոյեմբերից՝ «Բազմավէպ»ը սկսեց հրատարակել Ալ. Լամարթինի «Լոնտրայի մէջ առաւօտ մը, կամ պահպանողական ու աշխարհակործան ընկերականութիւն» յօդուածը, որ ֆրանսերէն բնագրից արեւմտահայերէնի էր թարգմանել Փարիզի Առեւտրական բարձրագոյն վարժարանի ուսանող՝ Կարապետ Ութուշեանը: 1854ի Յունուարին, «Բազմավէպ»ը հրատարակում է Երզնկա քաղաքի քահանայ՝ Տէր Ստեփանի «Անի կամ Գամախ ամրոց» տեղագրական յօդուածը, որ խմբագրութեանն էր առաքել Սերովբէ Պետրոսեան-Պատկանեանը: Իսկ երկու տարի անց, ֆրանսերէնից կատարուած արեւմտահայերէն թարգմանութիւններով, պարբերականում սկսում է հանդէս գալ Պոլսում իր ղերասանական գործունէութիւնն արդէն սկսած՝ Սրապիոն

3. «Բազմավէպ»ի խմբագիրների լրիւ ցանկը (մինչեւ 1942 թ.) տե՛ս ՇՏԻՂԵԱՆ Ս., Հայ նոր գրականութեան ժամանակագրութիւն (1801-1850), Երեւան, 1973, էջ 259-260:

Թղեհանը: 1861ի Մարտին, «Բազմավէպ» հրատարակեց երկարաչունէ գրարար մի բանաստեղծութիւն, որի հեղինակը սակայն իզական սեռից էր՝ Սրբուհի Աստուածատրեան: Մի երեւոյթ, որ եզակի էր ու բացառիկ, եթէ միտ առնենք մանաւանդ, թէ ինչպիսի Միաբանութեան ձայնափողն էր «Բազմավէպ»ը եւ ովքեր էին տեղ գտնուած նրա էջերում: Եւ եթէ այս իզականի բանաստեղծութեան լոյս ընծայումը հասարակական համապատասխան հնչեղութեան պատճառ չեղաւ, ապա 1864 թուականի Օգոստոսին, «Պոլսեցի օրիորդ մը» ստորագրութեամբ տպագրուած «Պարուն» զոդորիկ բանաստեղծութիւնը, եկաւ ազդարարելու հայ գեղարուեստական զրականութեան անդաստանում մի նոր դասականի՝ Սրբուհի Տիւսարի յայտնութեան փաստը⁴: Աշխատանքային այս կարգաոճը աստիճանարար եւ հիմնադրապէս ամրապնդուեց «Բազմավէպ»ի յետագայ տարիների գործունէութեան մէջ եւ այդ էր պատճառը, որ նրա էջերում ինչքան ասես հանդէս էին գալիս Թովմաս Թերզեանը, Մկրտիչ Աճեմեանը, Էմմանուէլ Նսայեանը, Թիֆլիսաբնակ բանասէր, յետագայում այդ քաղաքի քաղաքագլուխ՝ Գալուստ Ծիրմազանեանը (սկզբնական շրջանում՝ Ծիրմազանեան – Վարդանեան, Նորայր Բիւզանդացին, պոլսահայ մտաւորականներ՝ Կարապետ Բեիգեանն ու Յովակիմ Երեմեանը) եւ ուրիշ – ուրիշներ: Երեւոյթի բնականոն հետեւանքն այն եղաւ, որ «Բազմավէպ»ը տարիների իր ընթացքում կարողացաւ հաստատուն ու հիմնաւոր մուտք ունենալ աշխարհիս տարբեր ծայրերում բնակուող՝ առանց բացառութեան բոլոր հայագի ընթերցողների կացարանները, դարձաւ նրանց սեղանի պարբերականն ու ընթերցանութեան՝ սպասուելիք հոգեւոր սնունդը, դարձաւ, եւ սա թերեւս ամենակարեւորն էր, նրանց մտաւոր, գիտական ոգորումները կազմակերպող, դրանց ընթացք եւ ուղղութիւն տուող առաջադիր ամսագրերից մէկը: Ուստի, հասկանալի է «Խմբագրական մարմնի» չթաքցուած ոգեւորութիւնը, երբ 1870ական թուականներին, իր ընթերցողներին հպարտութեամբ տեղեկացնում էր, որ «Բազմավէպ»ը տարածւում է մինչեւ Պոլիս, Զմիւռնիա, Կալիպթա, Բաղդադ, Կարին, Եգիպտոս, Փարիզ, Լոնդոն, Մոսկուա, Թիֆլիս, Բազու «եւ մեկալ հայաշատ վայրք»:

* * *

Այսօր էլ, հարիւրյիսուն տարիների պատկառելի բեւոր չափերին, չարունակում է իր «անստերիւր ընթացքը» Վենետիկի Միսթրաբեան Միաբանութեան «Բազմավէպ» հայագիտական, բանասիրական, գրական հանդէսը, միանգամայն իրաւացիօրէն վայելելով հայ ժողովրդի

4. Տե՛ս ԾԱՌՈՒՐԵԱՆ Այ., Սրբուհի Տիւսար, Երեւան, 1963, էջ 13-14:

երիցագոյն պարբերականը լինելու բարձր փառքն ու պատիւը: Ժամանակները ու հասարակական քաղաքական փոթորկալոյդ իրադարձութիւնները, ինչպէս այս սպասելի էր ու բնական, իրենց անբեկանելի կնիքը դրեցին նրա «գոյապահպանման ընթացքին» վրայ, որի հետեւանքով էլ, սկսելով իր արդիւնապաշտ գործունէութիւնը որպէս երկչաքաթաթերթ, այն տարիների տեւողութիւնից յետոյ «վերածնունց» իբր ամսագրի, ապա «Նոր շարք» ընդհանուր խորագրի ներքեւ դարձաւ եռամսեայ պաշտօնաթերթ, մի յայտնի ժամանակ անց, յաջորդեց վերադարձը դէպի ամսագրային պարբերացումը, ապա դարավերջի եւ դարասկզբի անագորոյն դէպքերի հարկադրական ճնշման ներքեւ, «Բազմավէպ»ը դարձաւ տարեգիրք, արդէն մեր օրերում, այսինքն քսաներորդ դարի քառասնական թուականներից սկսած, պարբերականն ստացաւ «Հայագիտական, բանասիրական, գրական հանդէս» յորջործումը, որ եւ պահպանում է մինչեւ այսօր: Պարբերականութեան բնագաւառում եղած այս մեծ ու փոքր փոփոխութիւնները սակայն, գիտական, հայագիտական բնոյթի որակական վերփայլումների խոտելի երեւոյթը չունեն իրենց մէջ: Հարիւրյիսուն մեծ ու փոքր հատորների մի ամբողջ գրադարանով Հայ ժողովրդին ներկայացող «Բազմավէպ»ը միշտ էլ կարողացել է պահպանել իր գիտական բարձր մակարդակը եւ ուրեմն այդ բնագաւառի առաջատարներից մէկը լինելու իր անկապտելի իրաւունքը: Այսօր հանդէսը պաշտօնապէս դիտւում է իբր Սուրբ Ղազարի «Հայկական կաճառի» (Academia Armena) անդամների գաղափարական ու գիտական խօսնակը: «Հայկական կաճառ»ի, որի հիմնադրումը դարձեալ դալիս էր անցեալ դարի 10ական թուականներից, եւ որ մշտապէս համալրուելով հայ եւ օտարազգի հայադէտների պատկառազու փաղանգով, յարատեւում է մինչեւ այսօր: Հանդէսի խմբագրութիւնը հաստատուն կերպով շարունակում է վարել գրական – աշխատանքային այն քաղաքականութիւնը, որ ոյժի մէջ մտաւ Հայր Գարրիէլ Այվազովսկու ժամանակներից եւ տարիների տեւողութեան ընթացքում հիանալի կերպով արդարացրեց իրեն: Միաբանութեան անդամ տուեալ հեղինակի՝ արդէն աւարտուած աշխատութիւնը նախ՝ հատուածաբար հրատարակել պարբերականի էջերում, յաճախ մի քանի տարի շարունակ, եւ ապա, ընթերցողների այլեւայլ բնոյթի կարծիքները հաշուի առնելուց յետոյ այն վերահրատարակել առանձին գրքով: Այս քաղաքականութեան բնականոն հետեւանքով՝ հանդէսի ջանքերով այսօր ստեղծուել է հայագիտական, բանասիրական գրականութեան մի ամբողջ շարք, իր ինքնուրոյն՝ «Հայագիտական մատենաշար Բազմավէպ»ի, ընդհանուր վերտառութեամբ, որի ներքեւ առանձին գրքոյկներով հանդէս եկած թէ՛ հայագրի եւ թէ՛ օտարալեզու հեղինակների մեծ ու փոքր աշխատութիւնները աւելին բաղձալու համար հիմք չեն տալիս: Դրանցից Հայր Պողոս Անանեանի,

Հայր Մեսրոպ Ճանաչեանի, Հայր Սահակ Ճեմճեմեանի, Հայր Տաճատ Եարտմեանի, Գր. Պրլտեանի եւ նման էլի ուրիշների աշխատութիւնները մնայուն արժէքներ են մեր դասական Հայագիտութեան անգաստանում:

«Բազմավէպ»ի հաստատուն թղթակիցներից են Ֆրանսացի հայագէտ Ֆրեդերիկ Ֆելդին ու բանասէր՝ Արտաշէս Մաթեւոսեանը, ամերիկացի հայագէտ՝ Ջեմս Ռատսելը, իտալացի բնագրագէտներ՝ Ռոբերտոյ Այելոն, Ալբերտոյ Բորկինին, պատմաբան Լեւոն Զուգասըզեան, երաժշտագէտ՝ Նիկողոս Թահմիզեան, ձեռագրագէտ՝ Յարութիւն Քիւրտեան եւ շատ ուրիշներ: Եւ բնական է, որ աշխարհի հայութեան մտաւոր, հասարակական կեանքում արդէն իր հաստատուն տեղն ապահոված, որպէս հայագիտական, բանասիրական պաշտօնաթերթ՝ հայկական եւ եւրոպական համարնոյթ հրատարակութիւնների շարքում՝ իր պատկանելի բաժին ունեցող «Բազմավէպ»ը, տարիների իր զոյատեւման ընթացքում աստիճանաբար եւ հետեւողականօրէն պէտք է «ազատագրուէր» մեծ ու փոքր նիւթերից, որոնք անփոխարինելի եւ ուրեմն հասկանալի տուրք էին իրենց ծնող ու սնող ժամանակի հոյովոյթին եւ որոնք՝ իրենց պատմական արժէքն ու գիտա-բանասիրական նշանակութիւնը կորցրել էին հենց ժամանակի այդ հոյովոյթի աւարտի հետ:

Ժամանակի տեւողութեան ընթացքում «Բազմավէպ»ը հետզհետէ կարողացաւ հիմնաւորապէս ու վերջնականօրէն հաւաստել իրեն իրր հայագիտական ուղղութիւն ունեցող պարբերական եւ ուրեմն նախկին շրջանների ընդհանուր ու զանազան ընկերային գիտելիքների բնոյթ ունեցող գրութիւնները նրա էջերում այլեւս չէին կարող տեղ ունենալ:

Այսպիսին է «Բազմավէպ»ը՝ որպէս Վենետիկի Միթթարեան Միաբանութեան ճանաչուած հայագիտական պաշտօնաթերթի եւ հայկական իրականութեան ամենաերկարակեաց պարբերականի՝ մեր քննելիք ժամանակահատուածում ծաւալած հայագիտական ընթացքի համաժողովրդագրութիւնը եւ հետեւաբար Միթթարեան Միաբանութեան գիտա-աշխատանքային եւ ազգային հասարակական գործունէութեան եւս մի կողմի բացայայտումը:

Այսօր էլ «Բազմավէպ»ը շարունակում է իր այդ մեծ գործունէութիւնը, մշակելով մեր «Հայկաբանական գիտութեանց» այն ճիւղը, որի նախակարապետն ու առաջատարը արդէն մէկուկէս դարի ընթացքում, եղել է միայն ինքը:

Մեզ մնում է յետագայ յաջողութիւններ եւ մտային նորանոր նուաճումներ ցանկանալ նրան:

Résumé

LA REVUE «BAZMAVEP»
DES MEKHITARISTES DE VENISE

SOURÉN ECHDIKIAN

Profitant du 150e anniversaire de la Revue «Bazmavep», l'Auteur prend l'occasion pour dissertar sur le rôle important d'une telle fondation éditoriale dans le domaine de la diffusion de la culture arménienne. Il nous donne aussi l'analyse et l'étude du travail basilair et éditorial des Pères Mekhitaristes de Venise et de leur importante influence dans le domaine arménologique. Commençant du P. Lucas Indjidjian, il arrive jusqu'à nos jours, nous donnant ainsi un aperçu réel sur l'activité prodigieuse et sur l'importance de l'influence de «Bazmavep» dans l'histoire du monde éditorial arménien.